

Oponentský posudek na dizertační práci Ing. Mgr. Tomáše Hanzala „Myšlení a inference“

(FF UK, Praha, 174 stran)

Posudek vypracoval: Ondřej Švec, Ph.D.

Předložená disertace je vedena implicitní otázkou „Co vlastně děláme, když myslíme?“. Tomáš Hanzal na ni odpovídá způsobem, který běžnou představu o myšlení jako soukromé záležitosti („do hlavy mi přece nikdo nevidí!“) podrobuje kritice a nahrazuje ji pojmem myšlení jako společensky regulované činnosti, která tkví v účasti jednotlivce na jazykových praktikách. V nich jsou naše myšlenky nejen vnitřními představami, ale ve své artikulované podobě především vzájemně propojenými závazky, který na sebe jakožto myslící/promlouvající bytosti bereme. Během procesu završování myšlenek v jejich explicitní výraz jsme totiž vedeni k identifikaci skrytých premis, na nichž je založena, stejně jako k přitakání praktickým důsledkům, za něž jsem jako jejich nositel zodpovědný. V závěru disertace se tak nakonec i Platónův výměr myšlení jako „vnitřního dialogu duše se sebou samou“ ukazuje jako internalizovaná forma společenské praxe, kterou jsem si osvojil úměrně tomu, jak mě druzí jednak popotahovali za vše, co z mé myšlenky bylo možno dále odvodit, vystavovali má přesvědčení námitkám a dožadovali se preciznějšího a výslovnějšího zdůvodnění mého stanoviska.

První, převážně kriticky zaměřená kapitola podává a rozvádí věrný a podnětný výklad Sellarsovy kritiky mýtu daného. Rekonstrukce Sellarsovy kritiky mýtu daného vyvrací představu, podle níž by myšlenky byly „vnitřními stavy“, které bychom poznávali obrácením pohledu dovnitř vlastní mysli. Podrobně se pak věnuje tomu, co je vlastně filosofickou pointou Mýtu o Jonesovi a jaký teoretický statut náleží tomuto výkladu podanému formou mýtu za účelem zničení empirického mýtu o bezprostředních datech vědomí. Dle Tomáše Hanzala spočívá poučení ze Sellarsova Mýtu o Jonesovi zejména v tom, že myšlenky lze chápat jako teoretické entity, které postulujeme (aniž bychom je mohli nějak nezprostředkovaně „vnímat“) za účelem porozumění různým typům chování druhých i sebe sama.

Druhá kapitola vychází zejména z rozborů různých typů inference, jež vedou úsudky Sherlocka Holmese, a z jejich filosofické analýzy opřené o Peircovu logiku a klasifikaci argumentů. Originalita této části tkví v prezentaci Sherlocka Holmese jako *alter ega* Charlese S. Peirce a

v reinterpretaci jeho „science of deduction“ coby konkrétní aplikace logiky uvažování, kterou přesněji a pod odlišným pojmoslovím formuluje zakladatel pragmatismu. Ačkoli nejde o první propojení metod britského detektiva s analýzami amerického semiotika, Tomáš Hanzal prokazuje nejen perfektní obeznámenost s celkem primární i sekundární literatury potřebné ke zpracování této látky, ale zejména schopnost formulovat nové a originální paralely mezi oběma přístupy a zdárně identifikovat meze takto načrtnutých podobností. První mez se samozřejmě týká otázky „deduktivní vědy“. Jako již mnozí před ním, i T. H. zdařile dokládá, že S. Holmes postupuje ve svém uvažování spíše cestou abdukce. V protikladu k Holmesově slavnému prohlášení „I never guess“ autor naopak ukazuje, že Holmes nezřídka dohaduje, co by mohlo být nejpravděpodobnější příčinou nějakého pozorovaného jevu (viz str. 56 a 77). Proklamovaná neomylnost Holmesovy „deduktivní vědy“ (byť ve formulacích naznačujících, že jde o regulativní ideu, spíše než o skutečně dosažitelný stav) je tak výrazně otřesena. Ba co víc, pokud bychom měli poměřovat Holmesovy skutečné, abduktivní postupy měřítky racionalisticky pojaté dedukce, ukázala by se ve svých dílčích krocích jako neplatná forma uvažování, spočívající na nelegitimním převrácení *modus ponens* (jestliže A, pak B; A, tedy B), který abdukce obrací na „B, tedy A“. Peirce ostatně na jednom místě sám odkazuje na „guessing instinct“ (CP 7.46), který z abdukce činí sice nejkreativnější, ale zároveň – co do průkaznosti – nejvíce falibilní složku uvažování, kterou je třeba doplnit a kontrolovat dedukcí a indukcí.

Kapitola třetí uvádí do prostoru důvodů, ve kterém má být vymezeno myšlení, Brandomův pragmatický inferencialismus a problém vztahu mezi fakticky existující řečovou praxí a normami, jimiž by se mělo každé usuzování řídit, tj. napětí mezi tím, jak se usuzuje, a tím, jak se usuzovat má. S odvoláním na Brandoma zde T. Hanzal tvrdí, že chceme-li myslet myšlení, musíme opustit koncepcí upřednostňující reprezentativní model a obrátit klasicky chápanou prioritu *reprezentací* vzhledem k *usuzování*, podle níž jsou reprezentace základními entitami, s nimiž pak naše mysl provádí různé asociační operace. Oproti reprezentacionalismu tak vymezuje inferencialismus jako doktrínu, která uděluje – před jednotlivými idejemi – přednost naší schopnosti uvažovat, tj. mj. vyvozovat důsledky, pojmenovat zamlčené premisy, odstraňovat zdánlivé či skutečné inkompatibility, revidovat přesvědčení v důsledku zklamání vlastních anticipací nebo abduktivně usuzovat z konsekventů na možný antecedent. To vše jsou přitom různé formy základního rysu jazykových operací, které autor v souladu

s Brandomem pojmenovává jako „činění explicitním“ a v nichž hraje klíčovou roli požadování a předkládání důvodů. Přechodové závěrečné stati inspirované zejména dílem L. Kvasze pak ukazují, že proměny jazykových vyjádření, které umožňují říci i to, co dříve bylo nevyslovitelné nebo zůstávalo pouze implicitní, poukazují na variabilitu základních diskurzivních forem racionality.

Právě této variabilitě a pluralitě je věnována poslední, čtvrtá část disertace, podle níž je sociální rozměr naší racionality zároveň důvodem pro uznání její historické podmíněnosti. Normy regulující naši řečovou praxi se skrze svou aplikaci samy rozvíjejí a transformují. V závěru kapitoly je pak brandomovské vyjednávání s tradicí – které je v knihách jako *Tales of Mighty Dead* a *The Spirit of Trust* vedeno přednostním ohledem na stránku „de re“ – komplementárně provázáno s hermeneutickým pokynem Gadamerovým, podle něž má být prvořadým zájmem partnerů v dialogu rozpoznání pravdy o tématu, nikoli dogmatická obhajoba vlastních (neúplných) názorů nebo porážka názorů druhé osoby. Zde se pak ukazuje taktéž závislost myšlení na pluralitě perspektiv, které se vzájemně mohou poopravovat a pouze v této vzájemně se revidující praxi odhalovat vlastní omylnost a dosahovat vždy nově pojaté objektivitu. Disertace je završena návratem k nyní mnohem zřetelnějšímu pochopení platónského východiska o myšlení coby promlouvání k sobě samému: žádné myšlení není přísně vzato monologické, ale veškeré „promluvy k sobě“ jsou nakonec interiorizací intersubjektivního světa, v němž jsem oslovován druhými a sám je oslovuji jako tazatel i obhájce jistých tvrzení coby kandidátů na pravdu.

Tato má zpětná rekonstrukce Hanzalových myšlenek měla za cíl poukázat na nutnost provazující jednotlivé části jeho práce v logicky provázaný celek. Z tohoto celkového pohledu je třeba ocenit, že předložená disertace se sama vyznačuje dobře promyšlenou strukturou, věrným výkladem hlavních tezích inferencialismu a jejich účelnému zakomponování do výsledné a zdárně obhájené pointy, podle níž spočívá myšlení zejména v explicitní artikulaci důvodů pro naše tvrzení a v rozvádění jejich důsledků. Během obhajoby bych autora rád požádal o doplňující vysvětlení jeho postoje k následujícím třem otázkám:

1) V první kapitole Tomáš Hanzal správně uvádí, že autorita první osoby nemůže spočívat ani v přímém pozorování vlastních myšlenek, ani v neomylnosti reflexe nad obsahy vlastní mysli.

Poznání vlastní mysli je v této části výkladu inspirovaného Sellarsem odvozené od poznávání mysli druhých. V této souvislosti bych autora během obhajoby rád vyzval k zodpovězení otázky, jakou roli jeho inferencialistický přístup k myšlení přisuzuje tzv. autoritě 1. osoby, pokud vůbec nějakou. Proměnil se nějak jeho postoj k otázce privilegovaného přístupu k vlastním myšlenkám po završení celé práce, která ústí v pojetí myšlení jako vnitřního dialogu?

Druhá otázka se týká nesnáze, kterou autor sám dobře identifikuje v souvislosti se samotným ústředním pojmem Brandomova pojetí „činění explicitním“ v kapitolách 3. 10. až 3. 12. Tato nesnáz spočívá v obtížné formulaci a identifikaci toho, co se vlastně zexplicitňuje v našich tvrzeních a jejich zapojeních do hry na podávání a dožadování důvodů. Zodpovězení této otázky je poměrně jasné v případě logického zexplicitňování implicitních norem, jimiž se řídí naše jazyková praxe, tj. zejména inferenčních vztahů implikace či nekompatibility. Co je ale oním implicitním zárodkem vjemu či přesvědčení, které jsem dosud nezformuloval do podoby tvrzení? Možný fakt? Myšlenka ve stavu zrodu? Pouhá intence něco sdělit s ohledem na okolnosti, která ještě nenašla svou patřičnou formu? (viz zejména str. 119-121). Nesnáz tkví zejména v tom, že stanovisko Brandoma i Hanzala je založeno na odmítnutí nějaké vnitřní sféry vědomí, v níž by se takovéto implicitní entity jednoduše vyskytovaly před svou jazykovou artikulací či nezávisle na ní. A přesto autor v některých částech práce přitakává i Sellarsově tezi, že v řádu bytí by snad přece jen mohlo být nějaké „vnitřní myšlení“ dřívější.

Za třetí bych se rád autora během obhajoby zeptal na to, jaký status připisuje ve svém výkladu možnosti mít implicitní přesvědčení, která dosud nebyla artikulována, ale přesto v nějakém ohledu vedou či podmiňují mé jednání. Nejvíce pozornosti je jim věnováno na s. 123, ale téma je rychle opuštěno ve prospěch čistě logického zexplicitňování řečové praxe, které i u Brandoma tvoří primární sféru zkoumání. Přijmeme-li například Sellarsovu redefinici přesvědčení, které jsou určitými dispozicemi k jednání, pak bychom asi mohli uznat také možnost existence přesvědčení, kterých si sami nejsme výslovně vědomi, protože jsme si je nikdy neformulovali. Zdá se mi totiž, že u velkého počtu našich přesvědčení je jejich utváření pasivní či spontánní – což nevylučuje, že je utváření těchto přesvědčení vedeno vlastními důvody či přinejmenším motivy. V tuto chvíli mám například přesvědčení, že se na obhajobu T. Hanzala skutečně dostavím a že do té doby s nejvyšší pravděpodobností nepodlehnu ani nečekané nehodě, ani smrtelné nemoci. Pravdou však je, že jsem takové přesvědčení nikdy

nezformuloval, dokud jsem se nezamyslel nad hledáním vhodného příkladu. Zůstávají-li však podobná přesvědčení pouze implicitní, pak mě sice mohou disponovat k jistému typu chování, ale asi jen těžko o nich mohu říci, že jsem „zavázal“ k pragmatickým důsledkům, které z těchto přesvědčení vyplývají. Nesnáz tkví mj. v tom, že by se uznání podobných implicitních přesvědčení motivujících naše jednání poněkud vzdálilo od Brandomovy teze, podle níž jsou pro myšlení rozhodující závazky, které na sebe беру v řečových hrách.

Mé otázky ani v nejmenším nemíní zpochybnit vysokou kvalitu jasně vedené, osobitě pojednané a bohatým výběrem příkladů a věrně vyložených citací podložené práci, kterou jednoznačně doporučuji k obhajobě.

V Praze, 6. 6. 2024

Ondřej Švec, Ph.D.